

5. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К. : Вид-во пол. літератури України, 1976. – Т. 1: 1918-1941. – 1008 с.
6. Кротік Н.А. Політика в галузі освіти єврейського населення на Поділлі у 20-30-х рр. ХХ ст. / Н.А. Кротік // Історія України : Маловідомі імена, події, факти : зб. ст. – К. : Рідний край, 1999. – Вип. 9. – С. 304-314.
7. Національні відносини в Україні у ХХ ст. : збірник док. і матер. / упор.: М.І. Панчук, І.А. Гошуляк, С.С. Діброва та ін. – К. : Наук. думка, 1994. – 570 с.
8. Поділля в період відбудови народного господарства (1921-1925 рр.) : докум. і матер. – Вінниця, 1957. – 625 с.
9. Політичні репресії на Поділлі (20-30-ті рр. ХХ ст.) / наук. ред. І.Г. Паламар. – Вінниця : Логос, 1999. – 247 с.
10. Савчук Н.О. Процеси відродження національних меншин Шепетівської округи / Н. О. Савчук // Велика Волинь: минуле й сучасне : матеріали міжнар. науково-практ. конф., жовтень 1994 р.). – Хмельницький, Ізяслав, Шепетівка, 1994. – С. 338-342.
11. Слободянюк П.Я. Культура Хмельниччини / П.Я. Слободянюк. – Хмельницький : Поділля, 1995. – 387 с.
12. Стасюк І.А. Теофіпольщина : Сторінки історії сіл району / І.А. Стасюк. – Львів : Каменяр, 1993. – 384 с.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 2118.
14. Червоний кордон : Орган окрпарткому КП(б)У, окрвиконкому і окружного бюро Кам'янецьчини. – Кам'янець-Подільський.

The article deals with the governmental policy in the development of national minority education during ukrainisation in 1920 s.

Key words: *education, ukrainisation, national minority, staff.*

Отримано: 9.10.2011

УДК 94(477)«192»1920-1929 рр.:336.14

О. В. Чеберяко

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УСРР 1920-х РОКІВ

На основі архівних, статистичних та інших джерел розкриваються основні соціально-культурні та економічні пріоритети державного бюджету Української СРР у 1920-і роки.

Ключові слова: *бюджет, виконання, фінанси, економічні пріоритети, соціально-культурні пріоритети, Українська СРР.*

Формування структури та визначення соціально-економічних пріоритетів видаткової частини бюджету залишається базовою характеристикою бюджетного процесу в УСРР, позаяк засвідчує фінансово-господарську і функціональну спроможність радянських органів влади. Революційні заклики та гасла про соціальну справедливість і рівність, про експлуататорську сутність капіталізму, про месіанську місію соціалізму, які виголошувалися більшовиками, проходили випробування через реальність бюджету. Специфіка радянського бюджету полягала в тому, що він розподіляв не лише потреби суспільного розвитку, але і фінансово-господарські можливос-

ті держави. Політично-економічна мотивація її бюджетної політики, за словами тодішнього наркома фінансів СРСР М.П. Брюханова, полягала в тому, щоб системно «...завершити розпочату у жовтні 1917 р. не лише господарську, але і культурну революцію, а також необхідність в умовах капіталістичного оточення організувати, відповідно до мети, оборону нашої соціалістичної вітчизни» [16, с.41]. Отже, бюджет мав забезпечити реалізацію трьох пріоритетів одночасно: здійснити реорганізацію економічної системи суспільства на засадах усупільнення засобів виробництва, провести культурну революцію та зміцнити оборону країни. Передбачалося також, що відбудова народного господарства відбудуватиметься паралельно з «культурно-соціальною революцією».

З'ясування структури видатків за відповідними статтями не обмежується вивченням лише державного бюджету УСРР, а також стосується характеристики бюджетних витрат РСФРР та СРСР, тобто проявів фінансового забезпечення «господарської» та «культурної революції» в окремо взятих регіонах. Науково-історичне дослідження має відповісти на важливе питання: чи був державний бюджет УСРР 1920-х років «бюджетом проїдання» чи бюджетом відбудови і розвитку народного господарства. Отже, об'єктом вивчення є бюджетна політика радянської держави, а предметом структура видатків бюджету на потреби об'єднаних та необ'єднаних народних комісаріатів (наркоматів) та промисловості і сільського господарства. Хронологічні рамки охоплюють основні фази становлення та функціонування бюджетних відносин в Україні, починаючи від 1921 та завершуючи 1929 р. При цьому враховувався конструктивний вплив непу на поживлення економіки, але не доцільно прив'язувати його періодизацію до специфічної галузі фінансово-господарського життя суспільства – бюджету, що мав власну історію і динаміку розвитку. Виокремлення конкретної проблеми дозволило застосувати структурно-системний підхід, порівняльний, статистичний і хронологічний методи дослідження складних соціально-економічних явищ.

Проголошення нового економічного курсу весною 1921 р. спонукало державні органи влади до системного перегляду їхньої діяльності в галузі управління господарськими інститутами, вдатися до режиму економії фінансових ресурсів, впроваджувати принципи госпрозрахунку. Воєнно-комуністична доба тотального перерозподілу товарних і продовольчих фондів завершилася, хоча тенденція централізованого регулювання була збережена. Господарська руїна, голод у південних губерніях України та Поволжі, знецінення грошей, занепад промислового та спад сільськогосподарського виробництва – вимагали від уряду злагоджених і водночас рішучих заходів, особливо в галузі фінансів. Формування бюджету було життєво необхідним, щоб прогнозовано вибудовувати його доходи і видатки, враховуючи економічні можливості республіки та її соціально-культурні і господарські потреби. На початку 1922 р. навіть існували терміни «доходний бюджет України» та «витратний бюджет України», але не існувало реального державного бюджету. Наявність в УСРР об'єднаних та

необ'єднаних наркоматів, які засвідчували політичну специфіку становлення унітарної радянської держави, зумовлювала централізований розподіл фінансових ресурсів з Москви, а республіканські установи їздили до неї за грішми, демонструючи у такий спосіб дивну форму «мішечництва». Наприклад, у травні 1922 р. на потреби українських наркоматів було виділено 48,7 млн. реальних карбованців, а не «держзнаків», однак вони не були проасигновані, тому що центр утримав продовольчу частину зарплати (пайки тощо), нарахувавши зарплату не в розмірі 1/9 суми річного бюджету, а застосував інший коефіцієнт [17, с.4-7]. Окремі об'єднанні наркомати зі статусом федеративних, які діяли в Україні, отримували на власні потреби 15% суми загального бюджету, однак кредити затримувалися. Питання бюджету, судячи з публікацій у фахових виданнях тих років, стояло «руба»: або «...розвиток додаткових кредитів, або відмова від здійснення важливих господарських та культурних завдань, незадоволення яких може бути більш збитковим для держави, ніж здійснення самих видатків» [9, с.8]. Дотримуючись режиму економії бюджетних коштів, щоб забезпечити ними пріоритетні галузі суспільного життя, пропонувалося спрямувати їх на розвиток сільського господарства та промисловості, відтак у «...державному господарстві переважаюче значення мали посісти видатки господарського призначення» [9, с.8]. Отже, матеріальна складова виявилася домінантною, що за умов голоду та руїни було цілком прогнозовано.

В архівному фонді Наркомфіну УСРР, що зберігається в ЦДАВО України, зосереджені статистично-економічні матеріали про формування «твердого» (реального) та орієнтовного (квартального) бюджетів. Суми асигнувань зростали щомісяця, засвідчуючи потребу, а не фінансові можливості республіканського та «федеративного» бюджетів. Наприклад, за перше півріччя 1922 р. НКФ РСФРР відкрив кредит на суму 630,2 млн. крб., а на долу України припадало 202 млн. крб., тобто третина [4, арк.54]. Майже половину цільового кредиту забрав Уповноважений Наркомфіну РСФРР при Раднаркомі УСРР (Уповнаркомфін), а решту спрямували на боротьбу з малярією, на підтримку Українського комітету учених, на інші соціально-економічні справи. 6 липня 1922 р. уряд України одержав «процентовку» про розподіл бюджетних коштів, тобто центрального кредиту для необ'єднаних наркоматів на суму 298 млн. крб., з них для РСФРР 69%, а для решти республік 31%, у тому числі 15% для України, що склало 64,6 млн. крб. [4, арк.54]. Реальних коштів надійшло до видаткової частини українського бюджету 45,7 млн. крб., з яких наркомати господарського спрямування одержали більше половини, а соціально-культурного (Наркомос, Наркомсобез, Наркомохоронздоров'я) 17,5%, хоча разом з видатками Наркомпроду 35,4% [5, арк.1]. Адміністративно-судові органи (ВУЦВК, Управсправами РНК УСРР, НК Закордонсправ, НКВС, Наркомнац, Наркомюст, НК РСІ, Наркомпоштаель) отримали 11% від загальної суми бюджетного кредиту. Виділені кошти використовувалися переважно на зарплату працівників державних установ, меншою мірою на ре-

алізацію галузевих програм розвитку. Дефіцит державного бюджету України був тоді надзвичайно великим, що свідчило про неспроможність його покриття власними фінансовими ресурсами, значна частина яких вилучалася на обслуговування так званого «федеративного бюджету».

Фактично існування на території України «загальнодержавного бюджету» суперечило положенням її конституції та союзного договору 28 грудня 1920 р. між РСФРР та УСРР. Укрдержплан, узагальнюючи роботу довкола бюджету 1922/23 р., коли ще не було конституційного оформлення унітарної держави, ототожнював бюджет РСФРР з «державним бюджетом СРСР», поширивши подібні теоретичні і прикладні ознаки на бюджетний процес в Україні. У зв'язку з цим, беручи до уваги факт інституційної та фінансової залежності українського бюджету від «федеративного», наукове зацікавлення викликає структура їхніх видатків. Виокремити господарську та соціокультурну складову видаткової частини бюджетів 1922/23, 1923/24 та навіть 1924/25 р. складно, тому що вони формувалися за принципом єдиного загальнодержавного бюджету, а видаткова частина не враховувала витрат на розвиток промисловості, сільського господарства. Ці галузі, крім централізованого кредитування необ'єднаних наркоматів, не мали власного «бюджетного рядка». Кожна республіка отримала встановлену квоту участі у «федеральному бюджеті», хоча економічно-фінансовий механізм її обґрунтування викликав нарікання з боку українського уряду. Так, з травня 1922 р. до весни 1923 р. доля України становила 15%, а згодом її збільшили до 19% суми загального бюджету [10, с.25]. За такими пропорціями видавалися кредити до 4-го кварталу 1922/23 бюджетного року включно, але на господарсько-оперативні справи. Центр встановлював також і позабюджетні фонди. Здійснюючи кредитування необ'єднаних наркоматів, тобто суто республіканських, РНК РСФРР виділив на соціально-культурні потреби 31,3% від загальної суми асигнувань [4, арк.54].

Аналітичні матеріали Укрдержплану про співставлення питомої ваги державного бюджету УСРР та СРСР, а насправді так званого «федеративного бюджету» у 1922-1924 рр., є важливим джерелом інформації про політично-економічну зумовленість структури видаткової частини бюджету. Зазначимо, що статистичні підрахунки по фінансуванню народного господарства України, які лягли в основу згаданого видання, було почерпнуто зі «Звіту Фінансово-контрольного управління НКФ УСРР по виконанню розпису 1922-23 року», тобто з відомчої статистики, тому що ЦСУ не займався цією справою. Центральні державні установи витратили в УСРР 1922/23 р. по лінії бюджетних коштів 210 млн. крб., що становило 17,3% загального бюджету, з них на розвиток вугільної промисловості Донбасу 5,2 млн. крб., на електрифікацію 0,3 млн., на виробничі потреби «Сахаротресту» 4,2 млн. крб., на фінансування сільського господарства – 1,4 млн. крб., на розвиток кооперації – 0,5 млн. крб., на організацію хлібного експорту – 2,4 млн.

крб., а разом по лінії кредитних фондів було використано 13,7 млн. крб. [10, с.36], які не враховував НКФ УСРР в якості бюджетних витрат. Однак, враховуючи інші видатки, необхідно перенести на долю України загальносоюзні видатки. Вони становили по лінії Наркомзакордонсправ, Наркомвоєнмора, Наркомзовнішторгу 20% загальних витрат, а також 0,5 млн. крб. на утримання центрального апарату Наркомшляхів, Наркомпоштеля, НКФ, ВРНГ та 20% від загальної суми асигнувань на забезпечення Держзнаку, Монетного двору і золото-ливарної лабораторії, які мали загальносоюзне значення. Для фінансування об'єднаної управлінської ланки ЦСУ, Наркомпраці, НКВС та НК РСІ за рахунок бюджетних коштів було додатково виділено 0,4 млн. крб., хоча їх функції стосувалися ГПУ в номенклатурних межах НКВС, а НК РСІ здійснював залізничний та військовий контроль. Від загальних видатків ЦВК'а, РНК і Держплану РСФРР на долю України припадало 10% «федерального бюджету», а також 20% загальнодержавних витрат на закупівлю золота і платини, фінансування операцій Держбанку та підтримка фонду оборонної промисловості становила для українського бюджету також 20% [10, с.36]. Такою була ціна спільного з РСФРР «федеративного бюджету».

Формування союзного та республіканського державного бюджетів відбулося на нових правових принципах, проте без належного розмежування бюджетних прав, однак з виокремленням галузевої структури видатків. Так, у 1923/24 р. вони становили в УСРР 66,5 млн. крб., з них на допомогу місцевому бюджету припадало 36,2%, на адміністративні 8,6%, на адміністративно-господарські 23,5%, на соціально-культурні 28,3%, решту спрямовували на поповнення резервного фонду [14, с.76]. Відповідні пропорції мали місце і в державному бюджеті РСФРР, хоча його загальна сума, враховуючи територію та економічний потенціал, була у 4 рази більшою від українського.

На території УСРР діяли об'єднані наркомати та установи, а також галузі промисловості союзного значення. Вони фінансувалися шляхом цільового кредитування союзного Наркомфіну, особливо транспортної галузі, яка забирала третину цих коштів. Кредити поштово-телеграфним округам України становили 5,6 млн., на розвиток Донвугілля 9,6 млн., тресту Південсталь 7,6 млн. крб., а по фондах сільськогосподарського призначення було виділено 8,8 млн., електрифікації 3,2 млн. крб. [10, с.42-43]. Обтяжливим для фінансів України була їх участь у кредитуванні загальносоюзних установ, особливо об'єднаних наркоматів, військової промисловості – 20%, а загалом державні видатки в УСРР 1923/24 р. становили 19% суми союзних показників.

Співвідношення союзного та республіканського бюджетів стосувалося не лише їхньої доходної та видаткової частин, але і бюджетних прав та оперативної діяльності фінустанов. Так, у безпосередньому підпорядкуванні республік перебувало 25% сумарного обсягу державного бюджету СРСР, але за винятком двох наркоматів – шляхів сполучення та зовнішньої торгівлі, частка республік

зростала до 40%. Такими підрахунками володів М.П. Брюханов, аналізуючи перший досвід функціонування союзного бюджету. Коштом союзного бюджету переважно покривався дефіцит бюджету, а він становив у 1923/24 р. 47%, у 1924/25 р. – 14%, у 1925/26 р. – 8% [14, с.48]. Його існування було наслідком позбавлення України багатьох фінансових джерел наповнення бюджету.

Монополізація та унітарність фінансово-грошової системи унеможливила самостійне визначення пріоритетності видаткової частини державного бюджету в УСРР, але і брак реальних коштів не дозволяв повноцінне забезпечення соціально-культурного та господарського розвитку республіки протягом першої половини 1920-х рр. Три роки поспіль, починаючи з 1920 р., «паперовий бюджет» наповнював «друкарський станок», а емісія становила: у 1920 р. 87%, у 1921 р. – 84%, у 1922 р. – 54%, у 1922/23 р. – 29%, у 1923/24 р. – 8% доходної суми бюджету [15, с.71]. У 1924/25 р. вдалося остаточно подолати емісію завдяки упорядкуванню сталої грошової системи та грошової одиниці – червінця [18], досягнувши також мінімального дефіциту, тому що союзний уряд вимагав його погашення шляхом скорочення видатків бюджету та перенесенням боргу на наступний бюджетний рік. Державний бюджет УСРР становив тоді 26% від бюджету РСФРР, а на долю об'єднаних та необ'єднаних наркоматів в УСРР припадало 26,3% загальносоюзного кредиту [8, с.7-16]. Структура видатків державних бюджетів РСФРР та УСРР була майже однаковою, пропорційно співставною, хоча суми вирізнялися. Так, на адміністративні витрати припадало 12,2% в Росії та 12,9% в Україні, на господарські відповідно 40,3% та 39,7%, на культурно-соціальні 47,5% і 47,4% [1, арк.1]. Фактично на території України діяв державний бюджет РСФРР та СРСР, представлений не лише витратами на утримання апарату об'єднаних наркоматів, а також дольовим залученням українських фінансових джерел на покриття видатків загальносоюзного призначення.

Союзний бюджет 1924/25 р., якщо проаналізувати структуру його видатків, мав воєнізовано-мілітаристське спрямування. На утримання армії, флоту, територіальних та прикордонних військ витрачалося 56,2% суми видатків єдиного державного бюджету СРСР [8, с.71-72]. Державний бюджет УСРР на 1924/25 р., як свідчить його «Пояснювальна записка», був збудований згідно закону ЦВК СРСР від 29 жовтня 1924 р. та мав порівняно іншу структуру. «Зберігаючи групу видатків, бувшу в бюджеті 1923-24 р., – наголошувалася в ній, – тобто наркоматські видатки, фонди допомоги місцевому бюджетові, він поширив свій обсяг, ідучи по шляху зарахування до бюджету союзних республік і видатків по фінансуванню галузей республіканського народного господарства (ці асигнування проходили по відділу т. зв. «надзвичайних» видатків)» [12, с.20]. Вони проходили по лінії відповідних наркоматів, тому сума була мізерною, а цільового асигнування республіканських галузей промисловості тодішній бюджет не викремлював. Ним завершувався самотутній бюджетний етап, що

охоплював першу половину 1920-х рр., вирізняючись не лише організаційними та функціональними рисами, а також усвідомленням в урядових колах необхідності розмежування бюджетних прав між республіками і центром.

Друга половина 1920-х років, яка супроводжувалася пожевленим економічного розвитку країни, поступово відбудовою промисловості та сільського господарства, виділялася суттєвим збільшенням видаткової частини державного бюджету, усталеною його структурою та пріоритетами. Історики пов'язують «загальне господарське піднесення» того періоду з апогеєм своєрідного «непівського ренесансу», що припав на 1925-1927 рр. [19, с.29; 22, с.44]. Зростання виробництва, оборотів внутрішньої і зовнішньої торгівлі забезпечували умови для модернізації системи управління промисловістю, а головне для її технічного переоснащення, тому питання фінансування через бюджет набуло особливої ваги та актуальності, враховуючи «охолодження» у відносинах з окремими західними країнами та відсутність кредитів від «капіталістичних країн».

Структура видаткової частини державного бюджету УСРР 1925/26 р. мала звичайні і надзвичайні витрати, тобто як і попереднього бюджетного року, але відмінність полягала у їх розмежуванні між загальносоюзним та республіканським бюджетом. Так, промислові підприємства республіканського значення уже не фінансувалися через союзні установи, а українським урядом, тому Укрсільмаштрест передали з центрального бюджету на держбюджет України. Збільшувалася також і загальна видаткова сума, але вона протягом 1925-1926 рр. не покривалася повністю за рахунок власних фінансових джерел доходної частини, відтак залишався «формальний дефіцит українського бюджету», позаяк був «...наслідком того, що, як і в минулому, прибутки, надані республіканському бюджетові УСРР, недостатні для бездефіцитного збалансування, і розв'язання питання про забезпечення потрібними видами прибутків бюджету України ще є завданням майбутнього» [12, с.23]. Тоді почала формуватися тенденція до збільшення фінансування промисловості та загалом народного господарства за рахунок цільових кредитів, а також зменшення відповідних статей видатків по лінії «наркопатських кошторисів». Наприклад, у 1925/26 р. вони становили 45,1% усіх видатків, то у 1926/27 р. 37,9%, а питома вага кредитів на розвиток промисловості збільшилася з 16,4% до 25,3% [12, с.28]. Спостерігалось зменшення асигнувань через різні фонди, тобто відбувалася концентрація фінансів та їх спрямування на розвиток базових галузей промисловості республіканського призначення. Якщо у 1925/26 р. на фінансування провідних галузей народного господарства з бюджету УСРР виділялося понад 30 млн., то у 1926/27 р. 64,5 млн. крб.[12, с.29], тобто збільшилося у два з лишком рази. До структурних змін видатків державного бюджету необхідно віднести значне відрахування коштів з державного до місцевого бюджету, на утримання якого було передано чимало установ. На розвиток

промисловості у 1925/26 бюджетному році уряд РСФРР виділив 14,2 млн., а РНК УСРР 10,7 млн. крб. [8, с.46], які були мізерними, враховуючи реальний потенціал української економіки, тому курс на індустріалізацію був тоді ідеологічним гаслом. Утримання необ'єднаних наркоматів коштувало українському бюджету майже 66 млн. крб., з них на систему освіти виділялося 28,2 млн. крб. (42,7%), а разом з фінансуванням охорони здоров'я та соціального забезпечення 56,6% [8, с.46], тобто більше половини.

Співставлення структури видатків державного бюджету УСРР протягом 1924-1927 рр. розкриває еволюцію пріоритетів бюджетної політики, тенденцію до збільшення питомої ваги витрат на розвиток народного господарства та соціально-культурні потреби. Адміністративні видатки, незважаючи на заяви про їх скорочення, загалом збільшувалися – з 13,4% у 1924/25 р. до 16% у 1926/27 р., особливо за рахунок НКВС, де зростання становило 3,4% [12, с.29]. Питома вага адміністративно-господарських видатків НКФ УСРР, ВРНГ, Наркомторгу та Наркомзему УСРР, судячи з «Пояснюючої записки», становила 39,1% у 1924/25 та 36,5% у 1926/27 р., а їх соціально-культурна група, до якої належали кошторисні витрати НКО УСРР, НКОЗ, НКСЗ та Наркомпраці, виросла з 46% до 49,6% [12, с.31], тобто вона була домінантною, якщо брати до уваги розрахунки єдиного державного бюджету СРСР. Виконання бюджету 1925/26 р. свідчило про пріоритетність фінансування сільського господарства серед решти галузей (40,8%), а з наступного 1926/27 р. відбувся суттєвий перегляд, тому питома вага асигнування промисловості сягнула 61,8%, а сільського господарства 19,4% до загальної суми кредитування усього народного господарства України [12, с.32]. Статистично-економічні показники руху видатків державного бюджету УСРР свідчили про посилення їх галузевої складової. Фінансування сільського господарства у 1926/27 р. коштувало українському бюджетові 10,7 млн. крб., а промисловості 37,5 млн., хоча на електрифікацію виділялося лише 3 млн. крб., а на торгівлю та розвиток кооперації 6,7 млн. крб. [13, с.21]. Бюджет необ'єднаних наркоматів УСРР у чотири з лишком разів перевищував суму бюджетного утримання об'єднаних наркоматів.

Три бюджети поспіль, починаючи з 1925/26 р. та завершуючи 1927/28 р., свідчили про зростання питомої ваги видатків на розвиток народного господарства, а на соціально-культурні потреби відносно зменшувалися. Так, у 1925/26 р. видатки на економічну галузь становили 41,2%, у 1926/27 р. 46,3%, у 1927/28 р. 49,8%, а на освіту, науку, мистецтво, соціальне забезпечення та охорону здоров'я відповідно 36,5% у 1925/26 р., 35,8% у 1926/27 р., 34,1% у 1927/28 р. [13, с.28]. Фінансування виконавчих органів влади, суду, прокуратури, тобто системи державного управління, витрачалось від 18% у 1925/26 р. до 11% у 1927/28 р., відтак директиви фінансових органів про скорочення адміністративних видатків діяли. Винятково на освіту, науку та мистецтво припадала чверть державного бюджету України другої половини

20-х рр. Його абсолютні та відсоткові цифри свідчать про наявність певного пріоритету бюджетної політики, але за конкретними статистичними показниками стояли наукові установи, конкретні учені, навчальні заклади. Видатки на розвиток науки вирости з 2,8 млн. крб. у 1926/27 р. до 3,9 млн. крб. у 1927/28 р., з них на зарплату науковців 39%, на матеріально-побутове забезпечення аспірантів 22%, на капітальний ремонт установ 20% бюджетних коштів. Вони стосувалися Українського науково-дослідного інституту географії і картографії (24,3), Науково-дослідного інституту фізичної хімії (23,7), Науково-дослідного інституту ботаніки у Києві (18,8), Дослідної магнітної станції при Одеській обсерваторії (21,4), ВУАН (938,6), Інституту марксизму (478,2), Української книжкової палати (35,2), Інституту книгознавства (18,6), науково-дослідних кафедр ВУАН (987,7), Заповідник Т.Г. Шевченка (10,8), Українського комітету країнознавства (6,1), Комісії охорони матеріальної культури (22,4 тис. крб.) [13, с.121]. Завершальний рік непу виявився щедрим на фінансування наукових установ, хоча і далекий від оптимального забезпечення належних потреб. Система вищої освіти поглинала основну суму бюджетних асигнувань, серед яких фонд зарплати у 1927/28 р. посідав 40-43%, а в державних установах до двох третин.

Система охорони здоров'я та соціального забезпечення фінансувалися недостатньо, а питома вага якого становила у 1926-1928 рр. від 9 до 10% видатків на соціально-культурні потреби, хоча винятково на медицину пересічно 3,2%. На зарплату медперсоналу витрачалося 46% бюджетних коштів, а 39% на поточні справи. Отже, бюджет соціально-побутової та культурно-духовної галузі українського радянського суспільства був реалізацією його фінансових можливостей, а з іншого боку заручником економічної моделі розвитку, яка унеможлиблювала становлення системи страхування медицини та низки приватних закладів. Фінансування промисловості в Україні, якщо порівнювати її бюджетне і кредитне асигнування з іншими галузями, незважаючи на суттєво зростання, поступалося, однак тенденція до виокремлення пріоритетності була очевидною.

Наприкінці 1920-х рр., коли індустріалізація та колективізація стали не теорією сталінської модернізації, а її конкретною реалізацією, державний бюджет розглядався в контексті соціалістичної реконструкції народного господарства, навіть виник термін – «п'ятирічний бюджет». Фінансові джерела доходної частини, якщо розглядати їх структуру, не змінилися, але збільшилося навантаження на податкові прибутки, тобто тягар лягав на промисловість та сільське господарство, особливо на селянський сектор. Видаткова частина бюджету 1928/29 р. виявилася рекордною і частково перевиконаною, тому що за планом вона мала скласти 388,3 млн. крб., а реалізували 410,7 млн. крб. Якщо у 1927/28 р. на розвиток народного господарства УСРР витрачалося 74 млн. крб., то у 1928/29 р. 97,3 млн. крб., на соціально-культурні потреби відповідно 61 млн. та 74,2 млн. крб., на державне управління

20,1 млн. та 22 млн. крб. [7, арк. 11-14]. Протягом перших 5 місяців 1928/29 бюджетного року було виконано більше половини обсягів планового фінансування промисловості, сільського господарства та електрифікації, а торгівлі та кооперації лише чверть, тобто бюджетна політика держави віддзеркалювала її основні політично-економічні пріоритети. Згортання кооперації та приватної торгівлі, яке засвідчувало у 1929 р. «злам непу», позначилося на динаміці їх бюджетного асигнування. Бюджетне фінансування розвитку сільського господарства становило третину загальної суми асигнувань, спрямованих на потреби народного господарства. Структура сільськогосподарського бюджетного кредитування вирізнялася збільшенням питомої ваги видатків на обслуговування усуспільненого сектору села. Так, з 32 млн. крб., виділених для сільського господарства, радгоспам та колгоспам припадало 16 млн., а на фінансування системи сільськогосподарських банків 11,2 млн., кредитним кооперативним товариствам 230 тис. крб. [3, арк. 3-4].

Поєднання інституційного та галузевого принципів розподілу бюджетних коштів залишилося без системних змін. Необ'єднані наркомати отримали 97,1 млн., тобто 24% видаткової частини державного бюджету УСРР 1928/29 р., а об'єднані 16 млн. крб., що становило 4%, але необхідно зазначити, що на розвиток соціально-культурної галузі витрачалося 60,5 млн. крб., тобто 62,3% бюджетних коштів республіканських наркоматів та установ [3, арк. 3-4]. Система освіти періоду «соціально-економічної трансформації», як зазначалося у Пояснювальній записці до «Звіту НКФ УСРР про виконання державного бюджету УСРР за 1928/29 р.», збільшила мережу спеціальних профосвітніх установ та вирішувала проблему обов'язкового охоплення дітей школою віком до 8 років [20, 21], тому зросли і витрати. Центральний апарат Наркомосу УСРР мав кошторис 547,6 тис., з них 406,7 витрачав на зарплату, а основним споживачем бюджетних коштів були вищі професійні заклади (32,1 млн. крб.), наукові установи (5 млн. крб.), хоча їх переважна частина спрямовувалася на матеріально-побутове утримання учнів, студентів, викладачів, меншою мірою на технічне оснащення лабораторій тощо. За рахунок бюджету функціонували фонди боротьби з безробіттям, з епідеміями у промислових зонах УСРР, підтримки періодичної преси, а також на подолання наслідків недороду 1928 р. для забезпечення місячного пайка вартістю 2 крб. 75 коп. [6, арк. 32]. Траплялися випадки обмеження бюджетних витрат з лікарняних установ. Зокрема, у вересні 1929 р. нарком охорони здоров'я УСРР С. Канторович звернувся до Бюджетної комісії ВУЦВКу зі скаргою про вилучення з його відомства 678 тис. крб. бюджетних коштів [2, арк. 1]. Якщо врахувати загальну кількість населення в Україні та суму бюджетних коштів на його медичне забезпечення, то на кожну душу припадало близько трьох карбованців, а найменш захищеним було українське село. Варто зазначити, що розпис видаткової частини державного бюджету бюджет УСРР досить прискіпливо переглядали у РНК СРСР, зменшуючи кошториси установ, а та-

кож суми фінансування окремих галузей народного господарства. Наприклад, Раднарком УСРР просив союзний уряд виділити на електрифікацію сільського господарства 2,4 млн. крб., а одержав лише 1,3 млн. крб. [11, с.185]. Однак, враховуючи загальні видатки державного бюджету на соціально-культурні потреби суспільства, слід виділити їх доволі вагоме місце, що засвідчувало один з пріоритетів бюджетної політики радянського уряду.

Отже, вивчення структури видаткової частини державного бюджету УСРР переконливо доводить той незаперечний факт, що саме її економічно-господарська та соціокультурна складова становила основний напрямок формування пріоритетів бюджетної політики радянських органів влади. Інститут державного бюджету розглядався ними в якості засобу здійснення «господарської» та «культурної революції», однак реалії повсякденного життя свідчили про доволі обмежені фінансові можливості країни. Діяли інституційний (бюджетне забезпечення об'єднаних та необ'єднаних наркоматів в УСРР), та галузевий принцип кредитування розвитку промисловості, сільського господарства, торгівлі, кооперації, електрифікації. Їх співставлення свідчить про те, що на середину 1920-х рр. видатки на соціально-культурні потреби становили майже половину, але починаючи з 1926/27 та особливо наприкінці 1920-х рр., почала заявляти про себе тенденція збільшення питомої ваги витрат на розвиток галузей народного господарства. Чисті видатки на освіту, науку, мистецтво становили чверть бюджету, але їх виявилось недостатньо для оптимального забезпечення цієї важливої галузі суспільного життя. Значна частина бюджетних коштів УСРР була спрямована на обслуговування загальносоюзного бюджету на території республіки, особливо на покриття видатків оборонної промисловості та об'єднаних наркоматів і установ, що мали союзне значення. Фінансування промисловості, якщо порівнювати з сільським господарством, також стало пріоритетом бюджетної політики, особливо у 1928-1929 рр.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 3291.
2. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 5. – Спр. 887.
3. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 5. – Спр. 894.
4. ЦДАВО України. – Ф. 30. – Оп. 1. – Спр. 451.
5. ЦДАВО України. – Ф. 30. – Оп. 1. – Спр. 805.
6. ЦДАВО України. – Ф. 30. – Оп. 2. – Спр. 4832.
7. ЦДАВО України. – Ф. 30. – Оп. 2. – Спр. 4842.
8. Единый государственный бюджет Союза Советских Социалистических Республик на 1924-1925 бюджетный год (октябрь 1924 г. – сентябрь 1925 г.). – М., 1926.
9. Марков А. К вопросу о составлении украинского бюджета на 1922-1923 г. / А. Марков // Финансовый вестник. – 1922. – № 1-2.
10. Материалы для определения доли Украины в общегосударственном бюджете СССР в 1913, 22-23, 23-24 и 24-25 гг. – Х., 1925.
11. Объяснительная записка к проекту единого государственного бюджета СССР на 1928-1929 бюджетный год (октябрь 1928 г. – сентябрь

- 1929 г.), одобренному СНК СССР 16 ноября 1928 г. – М. : Финиздат НКФ СССР, 1928. – 844 с.
12. Пояснююча записка до державного бюджету Української Радянської Соціалістичної Республіки на 1926–1927 бюджетовий рік. – Х. : Наркомфін, 1926. – 189 с.
 13. Пояснююча записка до державного бюджету УСРР на 1927-1928 бюджетовий рік. – Х. : Наркомфін, 1928.
 14. Брюханов Н.П. Государственный бюджет Союза ССР на 1925/26 г. и хозяйственное строительство / Н.П. Брюханов. – М. : Финиздат НКФ СССР, 1926. – 85, [2] с.
 15. Брюханов Н.П. Новый бюджет Советского Союза. – 2-е доп. изд. / Н.П. Брюханов. – М. : Госиздат, 1925.
 16. Брюханов Н.П. Хозяйственный подъем Советского Союза и его финансовая база (государственный бюджет 1928/29 года) / Н.П. Брюханов. – М. : Госиздат, 1929. – 112 с.
 17. Давид А. Бюджет Украины на 1922 г. / А. Давид // Финансовый вестник. – 1922. – № 1–2.
 18. Волосник Ю.П. Нова буржуазія України та розвиток приватно-підприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу / Ю.П. Волосник. – Х. : НМЦ «СД», 2002. – 384 с.
 19. Данилов В.П. К вопросу о понимании нэпа / В.П. Данилов // Нэп: экономические, политические и социально-культурные аспекты. – М. : РОССПЕН, 2006. – С. 26-32.
 20. Кузьменко М.М. Науково-педагогічна інтелігенція 20-30-х років / М.М. Кузьменко. – Донецьк : Норд-Прес, 2004. – 455 с.
 21. Липинський В.В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки / В.В. Липинський. – Донецьк : РВА ДонДТУ, 2000. – 247 с.
 22. Шарпаций В.Г. Соціальне забезпечення в УРСР (20-30-ті роки XX ст.) / В.Г. Шарпаций. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 268 с.

The main social, cultural and economic priorities of the state budget of the Ukrainian SSR in 1920th years are disclosed on the basis of archival, statistical and other sources.

Key words: *budget, fulfillment, finances, economic priorities, social and cultural priorities, the Ukrainian SSR.*

Отримано: 21.10.2011